

NIKODEMAS JURŠĖNAS

Nikolajaus Hartmanno filosofinė antropologija

Pateiktas N. Hartmanno – kritinės ontologijos kūrėjo – straipsnis „Žmogaus padėtis pasaulyje” yra jo knygos *Filosofijos įvadas* skyrius, einantis po skyriaus „Įvadas į šiuolaikinį mąstymą”. Jo tikslas – iš besiplėtojančios tuo metu Vokietijoje antropologijos pozicijų naujai, moderniai apžvelgti žmogaus, kaip istorijos ir kultūros subjekto, problemą. Filosofas ją siejo su istorija, pažinimo raida, mąstymu, logika, psichologija, etika, estetika ir kitais mokslais apie žmogų. N. Hartmannas savo daugiasluoksnės pasaulio sandaros teorijoje bando aiškinti žmogaus kultūrinę, istorinę veiklą, kitaip sakant, jo globalią patirtį. N. Hartmannas tikisi pateikti gilesnį ir išsamesnį nei tuomet vyravusį filosofijoje pasaulio paveikslą. Dingstį naujam požiūriui į žmogų skatino E. Husserlio, K. Lorenzo, M. Heideggerio, H. Plesnerio, A. Gehleno darbai, ypač M. Schelerio personalizmas.

Tęsdamas I. Kanto filosofines tradicijas, N. Hartmannas mėgina kurti nūdieniškesnį žmogaus paveikslą. Mat naujai antropologiškai traktuojamas žmogus su savo istorine, mokslinė patirtimi griovė senąją metafizinę pažinimo teoriją ir XIX amžiuje vyravusį vienpusį psychologizmą. Pastarasis rėmėsi tuo, jog pasaulis tiesiogiai ir netiesiogiai atsispindi žmogaus psichikoje. N. Hartmannui tokia pozicija atrodė nepakankama, todėl jis siekė aiškinti susijusį su gamta žmogų. Šiai sampratai grįsti jis taiko gyvūno ir žmogaus veiklos bei orientacijos skirtumus. Tokia nuostata nebuvo nauja, ja rėmėsi M. Scheleris savo darbuose apie žmogaus dvasios sampratą. N. Hartmannas nevisiškai sutinka su M. Scheleriu ir bando, remdamasis bendra filosofine pozicija, pateikti antropologinę darbo ir veiklos sampratą. Žmogui, pasak jo, esti būdingi transcendentalūs aktai bei įvairialypė veikla. Žmogaus norai, valios veiksmi, savęs suvokimas bei įvairūs rūpesčiai peržengia jo paties sąmonės ribas. Sąmonės dėka žmogus išsivaduoja iš „gyvuliškųjų poreikių nelaisvės”, dirbdamas jis kuria kultūrą. Žmogaus dvasios problema vėl iškilo filosofijos istorijoje jau XVII amžiuje, kai filosofija bandė atsiskirti nuo teologijos. Kol filosofija buvo neatsiejama nuo teologijos, tol negalėjo būti filosofinės antropologijos. Iki tol žmogaus klausimą kėlė ir sprendė teologija. Teologija žmogų traktavo kaip „Dievo kūrinį”. Mat buvo teigiama, kad Dievas tiesiogiai sukū-

rė žmogų, suteikė jam kūną ir individualią, nemirtingą sielą. Iš protėvių žmogus gauna kūną, o kiekvieno paskiro žmogaus dvasia ir toliau tiesiogiai kuriamą. Toks buvo dogmatinis krikščioniškas požiūris. Visi prisimename filosofijos istorijos teiginį, jog filosofija buvusi teologijos tarnaitė ar interpretatorė. Mat tik XVII amžiuje Descartes'as ir kiti filosofai bandė išlaisvinti filosofiją iš teologijos globos. Filosofija, kuri netapo ateistine, neginčijo šios žmogaus „sukūrimo temos“, o tik rašė ją kabutėse. Ši filosofija, paveikta naujų gamtos mokslų atradimų, žmogaus kūną suprato kaip kūną tarp kūnų. Garsi Descartes'o mintis, jog žmogus – tai mašina, kurioje gyvena dvasia. Tai ir buvo dualizmas. Descartes'o dualizmas vidinį žmogaus modelio aspektą siejo su psichologija ir jos raiškos formomis – kalbotyra, logika ir kitais socialiniais mokslais. Kūną ėmė tyrinėti medikai, biologai, fiziologai bei chemikai, ir dvasia buvo visiškai pamiršta. Šį vulgarųjį dualizmą iš dalies įveikė vokiečių filosofai Kantas, Fichte, Hegelis ir Schellingas, bet jie žmogaus sampratą spiritualizavo.

Descartes'o mintis buvo įveikta. 1928 m. buvo išleistas svarbus M. Schelerio darbas *Žmogaus padėtis kosmose*. Ši knyga įdomi tuo, kad žmogus lyginamas ne su Dievu, o bandoma atskleisti gyvūno ir žmogaus skirtumus. Pasak M. Schelerio, žmogus nepanašus į Dievą, o veikiau yra priešingas gyvūnui. Net lygindami žmogų su labiausiai išsivysčiusiais gyvūnais, matome, kad jį žmogumi daro ne protas, ne fantazija, ne atmintis, o visai kas kita. Mat protas, vaizduotė, atmintis, gebėjimas pasirinkti ar įrankių naudojimas – visi šie dalykai yra tik didesni ar mažesni, o ne esminiai skirtumai tarp labiausiai išsivysčiusių gyvūnų ir žmogaus.

Būdingu žmogiškumo principu, lemiančiu esminę gyvūno ir žmogaus skirtybę, M. Scheleris laikė dvasią, kuri kartais gali priešintis mumyse gyvenimui apskritai.

Dvasios esmę jis bandė apibrėžti kaip žmogaus išsilaivinimą iš biologiško grandinių varžtų, jo vadavimąsi iš neigiamų gyvenimo aplinkybių. Mat dvasią laikančioji esmė padeda žmogui vaduotis iš potroškių vergijos. Tad dabar žmogus suprantamas ne kaip gyvūnas savo aplinkoje, o kaip subjektas, galintis aplinką paversti daiktiškumu, ją objektyvuoti, sudaiktinti, taip pat jos atžvilgiu save atitolinti, nustatyti distanciją. Taip sukuriamas dalykiškumas. Šis dalykiškumas, ši vidinė žmogaus laisvė – tai žmogiškosios veiklos ir pažinimo apibrėžtumas. Jis vyksta per pačią daiktų esybę (*So-sein*) ir nepriklauso nuo to, ar yra biologinis žmogaus poreikis. Tai ir sudaro žmogiškumo esmę.

Aplink žmogų plyti besiskleidžiantis pasaulis, atvira dalykų sritis. Žmogus yra atviras pasauliui; pats gali ir save sudaiktinti, kadangi turi savimonę. Šis savęs sudaiktinimas, distancijos įgijimas savo atžvilgiu, susvetimėjimas sau, buvimas šalia savęs galiausiai padaro žmogų gebantį apsiriboti ir atsiriboti, kitaip sakant, pačiam sau sakyti „taip“ ir „ne“. Tai prielaidos savo paskatomis ir polinkiams sutramdyti, galimybė tapti dorovine esybe. Galiausiai žmogus – gyvenimo teigėjas ir neigėjas. Jis sugeba iš esmės būti asketu, kai užslopiną savo poreikių impulsus ar visgi reaguoja į juos. Tik šio atsisakymo, savęs apribojimo dėka dvasia įgyja savo jėgą.

Pats M. Scheleris manė, kad jo dvasia atsiskleidė paskutiniaisiais jo gyvenimo metais. Ji tapo jo gyvenimo priešpriešos rūšimi (*eine Art Wiedersacher des Lebens*)¹. Vadinasi, dvasia yra ne vertybė, o reali gyvenimo jėga. Dvasios produktai – knygos, architektūriniai pastatai, tai, kas jau yra objektyvuota, sudaiktinta. Dvasia – kūrėja, pavyzdys, o ne vertybė. Žmogaus būtis, jo kūnas – tai dvasios egzistavimo minimumas.

Šias filosofinės antropologijos idėjas savo darbuose plėtojo ir gvildeno N. Hartmannas. Tai jo filosofinės sistemos dalis. Pasak filosofo, žmogaus dvasia perkuria daiktų pasaulį pagal savo tikslus, to negali pati gamta. Dvasia susijusi su tais objektais, kuriuos perkuria, performuoja. Ji neįstengia pakeisti materialumo, psichinių procesų gyvybingumo, bet įtraukia juos į savo veiklą ir planuoja labai apibrėžtai. Žmogaus dvasia yra atsigrėžusi į išorinį pasaulį, gamtos dėsningumus, kurių narė ji pati yra.

Žmogus yra lengvai pažeidžiama, trapi būtybė, dažnai priklausoma nuo įvairių sąlygų. Žmogaus pranašumas yra ne ontinis, o tik pažintinis, jam būdingas sąmoningas prisitaikymas ir tikslingas vertinimas.

Ne visa sąmonė skverbiasi ligi dvasinės būties. Net labiausiai išsivystę gyvūnai turi tik **bedvasę sąmonę**, kuriai būdinga vitalinių jėgų prievarta, natūralių tendencijų žaismas, poreikių ir instinktų dominavimas. Bedvasė sąmonė negali pasitraukti iš šių veiksmų įtakos. Mat žemesniųjų struktūrų formavimas, perkūrimas į aukštesniąsias liudija raidą.

---

¹ Žr. Gehlen A. Antropologische Forschung. Reinbek bei Hamburg, 1961. S. 12–16.